

Algupärase lastekirjanduse päev 10.04.2013

Lasteluule seeneniidistik – Triin Lees

Tere häd kuulajad, minu tänane teema on eesti lasteluule seeneniidistik, kõnelen just pealkirjast lähtuvalt, kuidas me jalgupidi, kättpidi või südantpidi, kes kuidas, lasteluules kinni oleme ja sellega koos kasvame. Autorid ja pealkirjad on tänases ettekandes teisejärgulised; tundes vastupandamatut huvi lastekirjanduse uurimise vastu, kuid liikudes ise sinnapoole arglike tibusammudega, koostasin oma ettekande mitte uurimuslikus, vaid pigem esseelikus laadis. Võib-olla on see minu võhiklik rohelisus, mis tahab lasteluulest rääkimisel jõuda muinasjutuliste tulemusteni, selleni, et kajastataks rohkem infot luuletuste kohta. Proosaraamatutest kirjutamine toimub alati suurema õhinaga, sest nendest võib leida vapustusi igas pisiasjas – tegelastes, tegevustikus, ajas ja ruumis. Kõnelen oma isiklikest ääremärkustest lasteluules.

Ülikoolis lastekirjanduse kursust võttes tuli kohustuslikku kirjandust lugeda grupeeritult kahe või kolme raamatu kaupa. Analüüsid esimeselt ühte, siis teist ja alles seejärel kahe teose erinevusi ning sarnasusi, tekkis võrgustik, mille kaudu laste- ja noortekirjandus paremini tajutavaks muutus. Võrdlevalt tuli lugeda ka lasteluule kogusid, näiteks olid paaris Julius Oro ja Ernst Enno, Ellen Niit ja Heljo Mänd. Märkmeid tehes avastasin, et vastus luulevõrdlustele eeldas pigem autori stiili kirjeldamist, konkreetsete kogude temaatika ja laadi tundmist, seostamist vastava ajastuga ning luulekogu või luuletaja tähtsuse tabamist. Kui proosaraamatute puhul tuli võrdlus ise välja mõelda, koordinaatideks teoreetiline materjal, siis luule puhul tekkis pigem vastupidine olukord, konspekt dikteeris, kuidas luuletusi lugeda ning mõista luuletuste „aktiivset elutunnetust”, „laitmatut värsitunnetust”, „väikelapse ealist iseärasust arvestavat kompositsiooni” jne. Muidugi räägin ma isikliku õppeprotsessi käigust, mul oli nõndaks lihtsam mõista, miks asjatundjad alati teatud sõnapaarid luuletuste iseloomustamiseks välja toovad. Algajana tuleb usaldada teadajaid, kes pedagoogilised, psühholoogilised, kirjanduslikud ning ühiskondlikud sobivusspektrid on ühendanud ja välja mõelnud, millised luuletused just lastele väärt elamust pakuvad. Olles kursuse lõpuks lugenud vajaliku koguse luuletusi, võisin küll orienteeruda autorite ja temaatika vallas, tuua välja

samasuguseid sõnapaare, aga ühtegi „lugu” luuletustest ei olnudki rääkida. Peas kumisesid ainult teada tuntud luuletused oma lapsepõlvest, mis tegelikult vihjab lapsena loetu olulisusele. Seega jäi kursuse lõppedes mind kipitama tegelikult reaalne teadmatust lasteluulest. Aga mis on luuletuse nii-öelda lugu, kuidas seda kirjeldada või kas see üldse on võimalik või mõttekas, sest teadupärast luule vorm ja tõlgendusvõimalused asetavad loo mõiste taha kõikvõimalikke küsimärke.

Et jõuda teadmisele, tuleb kõigepealt eksida ja siis väljapääsu otsida. Koostasid suure ja pika tabeli aastatest, autoritest ja kogudest ning lõpuks asetasin füüsilisel kujul enda ette ligi 300 eesti lasteluulekogu. Istudes nende keskel tekkis mul tunne nagu oleksin metsas ja luuleraamatud on seened pärast vihma, väiksed ja suured, õhukesed ja paksud, mahlakad ja puised, mõned ussitanud. Mul jäi ka palju vajaka, on veel luulekogusid, lisaks temaatilised valikkogud, lastele mõeldud perioodika luuleleheküljed, põlvest põlve rahvaluule. Mida üldse eesmärgiks seada, kui iga aasta tehtavates laste- ja noortekirjanduse ülevaadetes räägitakse ilmunud luulekogudest, kümnendite ülevaadetes luule arengust, Tartu Linnaraamatukogu lasteluule andmebaas Arkaadia võimaldab luuletustes seigelda mitmekülgse otsingusüsteemi kaudu ning raamatukogutöötajad ise on eriti agarad end lastekirjanduses ilmuvaga kursis hoidma. Samuti on olemas „Eesti lastekirjanduse antoloogiad”, Reet Krusteni koostatud „Eesti lasteluule kuldraamat”, mis mõlemad sisaldavad valikuid. Mina luulesõbrana otsin ikka poeetilist võrdlust, seetõttu seeneniidistiku metafoorne kasutamine eesti lasteluule puhul pakuks justkui lahenduse. Kuigi tänase päeva teema seostub tüvitekstidega, siis võiksin metafoorselt lasteluules rääkida ka puutüvest, kindlast ja kõrgest, mille küljest oksad hargnevad, võiksin rääkida puutüves asuvatest ööbikuõõnsustest või siis ka puutüvel kasvavatest seentest. Subjektiivseid lähenemisi on tohutu hulk, ometigi tuleb püsida objektiivsel teljel, milleks on mitme sajandi läbi kestnud ja kestev laste- ja noortekirjanduse enda lugu.

Teadupärast kasvab seeneniidistik maa all ning meie silmade ette kerkivad seened on suure süsteemi osakesed. Tundub, et eesti lasteluule kasvab nii-öelda maa all, kõik autorid moodustavad oma värssidega tiheda seotud süsteemi, iga aasta niidistik suureneb, hargneb oma suundadesse, uued luulekogud on nagu pinnale kerkivad seened, neist

mõned saavutavad erilise tähelepanu. Olgu veel öeldud, et maa-alune tegevus ei väljenda sugugi mitte põlglikku suhtumist luulesse, pigem osutab igavesele elule. Niidistik kasvab muudkui edasi ja räägitakse, et kui kasvuprotsessis ilmub teele mõni takistus, siis seeneke maapinnale ei kasva, vaid läheb ringiga ja püüab hiljem. Nõndaks on luules samuti olnud perioodid, kus produktsioon on kesine, üldised tingimused kehvad või eluoluline pinnas lihtsalt ebasoodne. Metsas pakuvad silmailu seeneringid, luules saaks tõmmata vastava paralleeli nõukogude perioodiga, mil debüteerisid Mänd, Niit, Tungal, Arder, Runnel, Kaplinski jt, tuues luulesse uue ergutava mahlakuse. Mänd, Niit ja Tungal on siiani väikeste kõikumistega olnud kõige produktiivsemad lasteluuletajad, vedades kvaliteedis kui kvantiteedis luule aastaringide jõulisemat osa. Mürgised seened on siis vastavalt ebasobivad luuletused, mis lastele rasked mõista ja ussitanud seened ajahambast puretud ja unustusse vajunud luuletused, üksikud luulekogud.

Täna aga ei tahakski tegelikult rääkida kehvadest või headest seeneaastatest, pöudadest, sest tegelikult on korvid täis, kõht täis, aga seenesaagi suuruse üle saab alati nuriseda ja nurisetaksegi. Nurin toodab muidugi teatavat progressi, et aina on vaja uut, paremat, positiivsemat ja sobivamat lasteluulet. Uue ihalus heidab väikse varju olnule, tänapäeva luule võtab inspiratsiooni kaasajast, elu kirevusest, võimalustest, eesmärgiks on pakkuda lapsele lõbu, lusti, mängu, rõõmu. Aga kuidas tänapäeva laps viia vanema lasteluule juurde? Kuidas lapse maailmanägemus ja –kogemus võtab omaks vanemad värvid? On veel emasid-isasid ja vanavanemaid, kelle riiulid sisaldavad omaaegseid raamatuid, samuti ilmuvad kordustrukid ning raamatukogus on suur hulk lasteluulet kättesaadaval. Aga kuidas laps nende riiuliteni viia? Jürisson, Ilmet, Särg oma loomaluuletustega on kuhugi ajalõnga sisse vajunud, kaasaegsed loomaluuletused kipuvad olema humoorikad, suur hulk eksootilisi ja tundmatuid loomtegelasi on värssidesse toodud, Matsalu lahe linnud ja loomad on justkui trofeed kapil, vaatamiseks, aga mitte puudutamiseks. Kui laps loeb vanemat luulet, siis kas määravaks saab luule ise või raamatu formaat ja välja nägemine, vanad Enno, Kotta, Dahlbergi kogud on tihti kulunud, rebenenud ja tuhmunud, kordustrukid see-eest värvilised ja kenad, näevad välja uuemad; mille järgi laps valib, kas pildi või sõna järgi? Ja ega see polegi kehv variant, kui teinekord pilt paneb sõna kõnelema. Olgu see siis raamatuillustratsioon või lapse enda peas tekkiv fantaasiapilt.

Tihti on ka sarjade eelis see, et kui laps omab ühte-kahte raamatut, siis tekib huvi ka edasiste vastu, nii-öelda kogumishuvi.

Eelkooliealistele ja koolijütsidele saab edukalt teha luulemänge, mis hõlmavad vanemat ja uuemat luulet; otsides eeltööna välja varasematest kogudest ajastule iseloomulikke ja lapsele äratuntavaid asju - just asju, poistele näiteks sõiduvahendite mäng - luuletused hobusega kündmisest, traktoritest, kombainidest ja nendega seotud liikluskultuurist ehk põllukultuurist, seejärel autoluuletused kuni kasvõi tänapäeva lendavate vaipade ja muude liikuvate väljamõeldisteni. 6-7 luuletust on piisav, et säiliks veel mängulust, mäng seisneb luuletustes olevate liiklusvahendite ritta panekus ajaliselt loogilises järjestuses, millega sõideti vanasti ja mis võimaldavad täna sõitmist. Ammu on lasteluule olnud viljakas erinevate mängude saatjana, mängulaulud olid populaarsed juba sajandeid tagasi. Seega tundub, et luules on tegelikult lugu olemas ja lapse fantaasia on indikaator, et lugu pääseks valla.

Tõesti on oluline lastekirjanduses toonitatud ja kirjanikele südamele pandud värsside sobivus, lapse ja luule omavaheline side on peen niit, kuid tegelikult arvatust tugevam. Laps kasvab üles laulu ja luule taktis, emade ümin beebisid kussutades, hiljem unelaul tekitab lapsele luulekeelega kohanemise juba varakult. Loomahäälte imiteerimine enne luuletusi (nt auh-auh, kluu-kluu) on samuti kohandumine luulekeelega, väikelastele mõeldud luuletused sisaldavad tihti just erinevaid häälightsuste jäljendusi. Esimesed luuletused loetakse lapsele ette ja tavaliselt lähtuvad lapsevanemad enda kindlast ja turvalisest teada-tuntud luuletuste ja luuletajate valikust, mistõttu suur hulk lapsi kohtub hea valikuga. Tänapäeva kiituseks on ka meediapõhise kommunikatsiooni hoolas soovitude jagamine lapsevanematele, millist kirjandust valida. Aga ikka käib arutelu liiga kergekäeliselt lasteluulesse suhtumise ja viljelemise ümber. Kui kõik ilmuv oleks imetabane, siis keegi peaks ikka järjekorras viimane olema. Mida arenenum ühiskond, mida suurem tähelepanu lapsel ja lapsepõlvel, seda suuremad võimalused, aga seda suurem võimalus ka mööda panna. Ometigi võiks üks hargnemine toimuda ka puuetega lastele mõeldes. Tänapäeval on juba ühendatud lasteaiad, kus rühmas käivad terved lapsed ja paar kergema puudega last. Puue ei ole märk, et laps vajab erilist luulet,

puudega laps on samasugune rõõmu- ja lõbujanuline, mänguline kui tavalaps, samas tundub tänapäeva ühiskonnas järjest olulisem tekitada soodne pinnas terve ja puudega lapse omavahelise suhtluse sõbraliku keele arenguks. Väiksed lapsed mängivad koos, mida suuremaks kasvavad, seda rohkem küsimusi endast erinev ja teistsugune tekitab ja ka võõristust. Tõlkekirjandusest on tore sari „Laura-lood”, kus ühes raamatus Laura sõbrustab kuuldeaparaadiga lapsega. Kuidas luulesse tuua peenelt ja taktitundeliselt sisse lapse erinevus, viitamine juba varases eas, et erinevuse taga võivad peituda sügavad ja lähedased sõprussidemed. Või kas luule üldse peaks tegelema ja puudutama selliseid teemasid, proosa vorm annab selleks suuremad eelised nagunii.

Lasteluulest aasta aastalt esile kerkinud nimed jäävad ka üldises arengus tegelikult pinnale, vanematest tegijatest räägitakse nende panuse andmise võtmes ja uutele seatakse ootused ja lootused panusepagasit suurendada. Tänapäeva luuletajad kinnistuvad alles tagasivaatamise käigus, praegune elevus, kuidas Wimberg või Contra või Trull pakuvad viguritest pungil kaasahaaravust on algatanud juba uuema generatsiooni seeneringid. Varasemad väärt luuletajad, näiteks Sööt, Oro, Enno, Kotta, Dahlberg on uuesti end kasvama ajanud, kordustrukid või lihtsalt neile kõrgendatud tähelepanu osutamine on teinud nad tänasele lapsele tuttavaks. Kui mõelda, kust alustasid Koidula, Bergmann, Kamsen, Sööt oma lasteluule viljelemist, siis kõige aluseks on ikka võetud aastaajad ja neist lähtuvad lapse toimingud, tegemised, mängud ja meeleolud ehk siis luules on samasugune taust oluline nagu reaalses elus. Aastaajad ja vahelduv ilm on rahvale olnud tegelikult alati määravaks, ilmastik oli elu aluseks, selle järgi planeeriti toitu ja tegemisi ning lapsele turvaline kodu kinnitub ju ka maapinnale, looduse meelevalda. Seega juba alateadlikult on loodusrütm kõige loomulikum taustsüsteem, lisaks veel 20. sajandi alguses inimene teadis, et loodus on temast suurem ja võimsam. Tänapäeva inimene arvab end loodusest üle olevat ja kirjutab end kõikvõimsaks loodust pahupidi pöörates, õnneks on ka lastekirjandusse tulnud loodushoiu olulisuse toonitamine, mis natukenegi tasakaalustab ja uuesti maast madalast loodusesse austavat käitumist soosib. Aastaaegadest innustuvad nii vanemad luuletajad, kirjutades maalapsest värse ja ka uuemad luuletajad, kes linnalapse asetavad samasse nelja tsükli vahelduvasse rütmi.

Häämeelega loeksin salmikese Ott Arderilt

Ilma aastaagadeta

jääksid luuletajad hätta

nukralt näriks sullepead

tulemata jääksid read

Aastaagadest talv pakub ühe erilise perioodi – jõulud, sündmus, mis aastast aastasse väärib ikka ja jälle ekstra jõulutemaatikale pühendatud kogusid. Vaieldamatult on sündmus lapse elus olulise tähtsusega, jõulude traditsioon rahvakalendrisse tulnud religioosest maailmatunnetusest. Iga täiskasvanu süda hakkab vanu jõululaule kuulates põksuma ja äratundmisrõõmu saavad nad nautida ka tänase põlvkonna laste varal, kes rõõmsasti peavad lugu „Tiliseb-tiliseb aisakellast”. Aga iga aasta on lastel vaja kingituste saamiseks uus salm lugeda, seetõttu jõulutemaatika pidev loomine on üheks luule aegumatu ringluse aluseks. Rahvakalender pakub ka teisi tähtpäevi, mis ajast aega lastele olulised, kuigi mardi- ja kadripäeva traditsioon või vastlapäeva traditsioon aastatega on moderniseerunud, siis tegelikult jõulude ja päkapikkude salapära on aegumatu, seda on võimalik sõnadega uuesti toota ja moderniseerida, kuid uskumist ei tohi ära võtta.

Seeneniidistik muudkui hargneb, kuid ei unusta kunagi oma peaniiti rahvaluulet, mis on luuletajate inspiratsiooniallikas olnud läbi aegade ja mille juurde ikka ja jälle tagasi pöördutakse. Kasvõi viimase kümne aasta jooksul ilmunud murdekeelsed luulekogud, seeläbi teadvustatakse lapsele oma juurte juurde tagasi pöördumise väärtust, oma kodukoha ja põlvnemise lugu. Enim on ilmunud võrukeelseid kogusid, ka see on suur märk, et eestlased väärtustavad isiklikku kultuuriruumi eestluse taustal, murdosakest, millest kõik algab. Õnneks on ilmunud aegajalt lasteajakiri „Täheke” võru ja kihnu keeles ja võin öelda, et Lõuna-Eestis loevad ja luuletavad lapsed häämeelega võrukeeles, see on nende salakeel, nende oma asi.

Rahvaluule kursusel oli üks ülesanne, kus tuli vana rahvalaulu puhul vastata küsimustele: kes on tegelased? mis toimub? kus toimub? Vastamine käis samade fraasidega nagu laul ise. Kuigi tekkis loomulik vajadus vastata proosavormis lühidalt, millest lauldi, aga see

oli vale vastus. Täiskasvanutel tekib lastevärsside lugemisel enamasti peas proosavormis kokkuvõte ehk nii-öelda tõlgendus, kuidas me luuletusest aru saime, millest seal oli juttu ja kuidas see lapsele sobida võiks. Ja võib-olla algselt otsisingi seega valesti, kui tahtsin veenduda, et lasteluules võiks leida loo, millega kirjeldada luuletusi. Asi polegi selles, et tahaksin loona kõik üksikud luuletused ära kirjeldada ja siis nendest terviklikku kontseptsiooni sünteesida, vaid midagi lihtsamat. Lähtudes rahvalaulu analüüsist ja lapsemeelsusest, siis mida lapse meeled luuletust lugedes fantaseerima hakkavad. Loo moodustavad tekst ja kujutlusvõime poolt sellele juurde tekitatud pilt. Seega laps suudab tegelikult paremini näha tervikut, pannes oma tõlgenduse puhul teksti pildisüsteemi. Need raamatud, mis on juba luuleillustreeringutega varustatud, annavad jällegi teistpidist infot, kuidas tekst pildiga kokku viia, kuidas nägemine ja lugemine tervikuks saavad. Just illustraator pakub esimese mulje ja aegajalt pildi meeolelu paneb lapse mingis kindlas tempos või emotsioonist lähutva intonatsiooniga luuletust lugema (on erinevus, kas lugeda tata-tata-ta või tat-tat-tat-tat-taa) Luuletuse tempokus on seega luule loo oluline komponent. Viimasel ajal on ilmunud üsna mitu kordustrukki Dahlbergi „Mutionu peost” ja Niidu „Rongisõidust”, mõlemad on saanud pigem teada tuntud lastelauludeks. Seega luuletuse laulmine näitab luuletust hoopis teises valguses. Mäletan ka ise, kui paarikümne saadaoleva lasteluule raamatute lemmikud olid nii ära leierdatud, et tuli lõpuks lugeda ikka traktoritest ja kolhoosnikest ka. Samuti need põllupildid seal juures ei olnud inspireerivad, siis tuligi appi laul, proovisin luuletusi laulda erinevatel viisidel või lugeda hästi ilmekalt nagu oleksin koolis. Sellest sai vapustav mäng. Samuti on see hea ja põnev harjutus, mida lapsed igapäevaselt nagunii teevad, proovivad erinevaid hääli ja vigurdavad kõnelemisel, miks mitte rakendada neid luuletuste lugemisel, loetu saab mänguks. Luule vorm, laulu vorm viib meid samuti tagasi esivanemateni, kes suulises vormis kirjandust viljelesid.

On aeg ennast kokku võtta ja tunnistada, et tegelikult minu loo otsingud jõudsid välja ikkagi selleni, et rääkides luuletajate stiilist või luulekogude olemusest ütleme peamise info ära. Üldine laste- ja noortekirjanduse lugu mõõdab aja jooksul ise välja verstapostid, mille järgi lasteluule arengut analüüsida ja jälgida. Ometi on mul häämeel, et sain ette võtta üle lugemised, uuesti lugemised ja uued lugemised ning kogu lugemise

emotsioonide põhjal aktiveerida endas mõtlemise lasteluule terviku peale, läheneda lasteluulele faktide, pealkirjade, autorite ja arvude vahelt vabas mõtteleenu vormis. Lasteluulel on küll lugu, ehk mitte silmaga nähtav ja kirjeldatav. Vaid tajumise käigus tekkiv tervik, värse tuleb kuidagi lugeda, igaüks valib selleks oma rütmi, värssid pakuvad kujutlusvõimet ja pildilisust ning värssid on aegade algusest peale olnud mängule lahutamatud kaaslased. Jäin jalgupidi lasteluule seeneniidistikku kinni ja püüdsin ühe koha peal võib-olla rabeleda, ometi aitas see mõista, et tegelikult ei peagi rabelema, vaid südamega oleme me kõik oma esivanemates ja ajaloos kinni, rahvaloomingus.

Lasteluule tüvitekst on rahvaluule, lasteluule tüvitekstid on teemaderingid, millest ikka ja jälle luuletusi viljeletakse, lasteluule tüvid on aegumatud autorid, keda naudivad nii lapsed kui täiskasvanud, autorid, kelle looming leiab kasutust väljaspool luuleraamatut, kelle loomingust ilmuvad ikka ja jälle kordustrukid. Küsigem esimeselt ettejuhtuvalt, olgu ta kirjandussõber või –võõras, laps või täiskasvanu, nimedest kõlavad Niit, Tungal, Mänd, Arder, Wimberg ja rida jätkub, sest paljud tuntud laulud on lastele tuttavad just lauluna, mitte laulu autori või tema luulena.

Ma loodan, et kuifi ma ei rääkinud faktidest, aktiveerus just Teie peades ideid lasteluule jätkumisest, taasloomisest ja sellest, et tegelikult on lasteluule tüvitekstide määratlemisel ja edasi kandumisel just suur roll lapsel endal.

Täna kuulamast!